

УДК 27-23:378.4(477-25)“18/19”

Головащенко С. І.

БІБЛІЙНІ СТУДІЇ В КДА ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.: ІНСТИТУЦІЙНІ СТРУКТУРИ ТА ПЕРСОНАЛЬНІ ДОСЛІДНИЦЬКІ ПРАКТИКИ

У цій статті автор презентує свою багаторічну дослідницьку працю, втілену в цілій низці наукових статей та монографій. Уперше в українській науці здійснено історичну та теоретичну реконструкцію біблійних студій у Київській духовній академії ХІХ – початку ХХ ст. Цей феномен показано та проаналізовано як цілісну систему дослідницької, викладацької богословсько-апологетичної та релігійно-просвітницької діяльності. Особливо підкреслено мотив персональної репрезентації дослідницьких та дидактичних практик у царині біблієзнавства, дослідження яких уможливлене через застосування біографічного та просопографічного аналізу.

Ключові слова: Біблія, біблійні студії, біблійна освіта, теологія, релігійні студії, Київська духовна академія.

Актуальним завданням у царині релігійних та богословських студій в Україні є дослідження становлення й розвитку вітчизняної традиції біблійних досліджень – як у зв'язку з європейським контекстом, так і з урахуванням локальної культурної та конфесійної своєрідності. Ціла фахова спільнота, що займалася вивченням Біблії, її викладанням і популяризацією, постала в Київській духовній академії протягом ХІХ – початку ХХ ст.

Київське біблієзнавство вперше стало об'єктом аналізу в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Зокрема, це нариси з історії вивчення та застосування Біблії у вітчизняній православній культурі; праці з історії КДА; праці, присвячені проблемам розвитку біблієзнавства в Російській імперії; еволюції православного богослов'я в цілому [13; 27; 28; 31; 35; 37; 38; 55; 62; 64; 66]. Перші оцінки персонального доробку провідних дослідників Біблії з КДА містилися у спогадах, ювілейних та пам'ятних виступах і некрологах, написаних учнями й колегами (див., напр.: [10; 12; 61]).

Перерва поступу київської богословської культури і відсутність прямих стимулів до

її наукового вивчення призвели до того, що радянська та рання пострадянська історіографія цілковито знехтувала біблієзнавчою спадщиною КДА. Висвітлення історії православної біблійної науки відновили церковні автори з середини 1980-х років на хвилі радянської лібералізації. Але вони звертали увагу насамперед на Московську та Санкт-Петербурзьку духовні академії. Доробок КДА розглядався аж до початку 2000-х років лише як складова «дореволюційного» всеросійського православного біблієзнавства [1; 29; 36; 60]. «Загальноросійський» погляд, відсутність оригінальності, надмірна загальність або ж фрагментарність були спільними вадами таких досліджень.

Лише у 2000-х роках почалося порівняно регулярне вивчення біблієзнавчої спадщини КДА, передовсім вітчизняними дослідниками. Так проявилось прагнення краще дослідити історію релігійного й богословського розвитку в Україні. Здійснено перші кроки в дослідженні доробку деяких київських професорів ХІХ – початку ХХ ст. (див., напр.: [30; 33; 63; 65]). Ці розвідки здебільшого вписані в ширший

історико-церковний, історико-філософський та історико-богословський контекст або в контекст історії сходознавчих студій в Україні. Висвітлення інституційних засад біблійних студій у КДА, а тим більше біблієзнавчого доробку вихованців або викладачів Академії залишалося епізодичним.

Наші зусилля протягом останнього десятиліття були спрямовані на відродження цього напрямку наукових досліджень – як для світської, так і для церковної науки. У результаті було здійснено комплексний аналіз світської та церковної історіографії питання; визначено теоретичні принципи дослідження теми; на підставі історичних документів і першоджерел (часто маловідомих) сформовано джерельну базу дослідження; виявлено історичні, культурні, релігійні умови й фактори становлення біблійних студій у КДА XIX – початку XX ст.; реконструйовано систему біблійної освіти в КДА цього періоду; визначено проблематику, предметно-тематичну структуру та жанрові особливості біблійних досліджень у КДА, виявлено їхні науково значущі результати; осмислено досвід професорів і вихованців КДА щодо застосування біблійних знань у катехитичних, просвітницьких, місіонерських церковних практиках; визначено зміст і специфіку біблійних студій у КДА в контексті завдань православного богослов'я та церковної адміністрації; висвітлено особливості зв'язку та взаємодії дослідницьких практик київських учених з європейською і світовою біблійною наукою; з'ясовано місце й роль КДА в розвитку православного біблієзнавства в Україні.

Визначаючи методологію дослідження, ми виходили з установки на вивчення традиції біблійних студій як історії освоєння сакрального тексту, домінантного у вітчизняній релігійній культурі. Тож аналіз еволюції біблієзнавчої традиції в КДА на хронологічно тривалому відрізку часу визначив використання історико-генетичного та історико-типологічного методів, а дослідження її організації і структури здійснено за допомогою структурно-функціонального аналізу. Культурно-освітній і релігійний контекст, ідейні та інституційні чинники формування біблієзнавчого дискурсу в КДА XIX – початку XX ст. вивчено на основі культурологічного, контекстуального й компаративного підходів. Вивчення історичних джерел – їхньої мови, термінології, наративів – відбувалося з використанням методів текстуального, лексико-термінологічного, формально-жанрового, сюжетно-композиційного, проблемно-змістового та контент-аналізу. Герменевтичний та ідейно-концептуальний аналіз

наукової та богословської творчості київських дослідників Біблії дав змогу виявити їхні ідейні, світоглядні орієнтири, теоретичні засади й науково значущі результати їхніх досліджень.

Сформовано бачення біблійних студій у КДА XIX – початку XX ст. як відображення тодішніх наукових, богословських, морально-етичних, суспільних, дидактичних поглядів та уявлень. Цей феномен постав, крім того, як інституціоналізована спільнота, базована на системі освітніх, дослідницьких та виховних практик. Надзвичайно важливим є також, що біблійна наука в КДА постала не лише як феномен богословської й гуманітарної культури тієї доби, але і як вияв персональної творчості її речників. Відповідно, застосування елементів просопографічного аналізу зумовило акцент на специфічних для соціуму, доби та конфесії способах вироблення й трансляції біблієзнавчих знань, на їх виявленні в досвіді певної професійної групи та її окремих представників.

Передумови становлення традиції біблійних студій у КДА формувалися протягом XVI–XVIII ст. Вітчизняна традиція вивчення Біблії поставала у зв'язку із загальноєвропейським мотивом релігійно-національного самовизначення. Найвідоміші в українській історії біблійні рукописи й друковані видання XVI ст. (Острозька Біблія, Пересопницьке Євангеліє, Крехівський Апостол) відображали зацікавленість культурної еліти просвітою та духовним зростанням співвітчизників. Біблійний текст і його святоотцівські коментарі були підґрунтям богословсько-катехитичних, літургійних, гомілетичних, моралістичних й еклезіологічних творів староукраїнських книжників. Літургійне освоєння Біблії з XVI ст. поєднувалося з її застосуванням у полеміці з католиками й протестантами; утверджувалося містичне, «духовне» прочитання Св. Письма на протигагу західним «силіогізмам». Водночас певні аспекти витлумачення Біблії православними вкорінювалися в тодішній європейський духовний та освітній контекст. Так, уже з кінця XVI ст. у православних братських школах та Острозькій школі, а з XVII ст. – в Київській колегії (Академії) започатковується викладання біблійних знань [22, с. 17–30].

У XVIII – на початку XIX ст. в Києво-Могилянській академії нагромадився потужний корпус біблійної літератури – власне біблійних текстів та коментарів. Там був репрезентований європейський досвід освоєння Біблії. Ця література склала підґрунтя біблійних студій у КДА XIX – початку XX ст. Низка видатних представників

Києво-Могилянської академії продемонструвала визначні, європейські по суті, трансформації в дослідженні Біблії. Уже тоді відбувався перехід від орієнтації на святоотцівські тлумачення до прочитання Біблії крізь призму науки: текстуральної, філологічної, літературної, історичної критики. Зароджувалися біблійно-гебраїстичні студії, біблійно-перекладацька справа; академічне викладання біблійних знань на підставі науково обґрунтованих вправ із герменевтики та екзегези [25, с. 100–107].

Еволюція викладання знань про Біблію в КДА упродовж XIX – початку XX ст. відбувалася під адміністративним і дидактичним впливом т. зв. академічних Статутів 1814, 1869, 1884, 1910 рр., які регулювали розвиток богословської освіти. Протягом XIX ст. тривала поступова систематизація й дисциплінарне визначення біблійної освіти в КДА. Виокремилися такі предмети, як: «Святе Письмо Старого Завіту», «Святе Письмо Нового Завіту», «Біблійна історія», «Єврейська мова та біблійна археологія», поділені на «загальнообов'язкові» та «спеціальні», або «групові». Наступність викладання цих предметів забезпечувалася представниками кількох поколінь академічної професури. У 1860–1890 рр. тут викладала плеяда вихованців КДА (Стефан Сольський, Яким Олесницький, Арсеній Царевський, Федір Покровський, Володимир Рибінський, Дмитро Богдашевський, прот. Олександр Глаголев). На початку XX ст., згідно з академічним Статутом 1910 р., були засновані додаткові кафедри Старого й Нового Завіту й залучені нові викладачі (Михайло Поснов, Віктор Іваницький, Григорій Попович, Микола Смирнов, Микола Бессарабов). Статус КДА як закладу церковної освіти спричинив домінування апологетичних завдань і настанов у викладанні Біблії. Особливо це виявилось у вимогах до письмових творів студентів КДА з біблійної тематики. Найактуальнішими напрямками теоретичних пошуків професорів КДА в царині викладання Біблії були: підвищення якості ісагогічних (пропедевтичних) вступів; створення «шкільної тлумачної Біблії»; поліпшення викладання Біблії, зокрема біблійних мов, у православних духовних школах. Київські біблієзнавці також сформулювали основні вимоги до навчального викладу знань про Біблію, створили образ ідеального апологетичного підручника з біблійної історії, вводячи до викладацького обігу богослужбово-дидактичний доробок західних біблієстів-апологетів [21, с. 76–83; 22, с. 81–107, 119–139].

Процес викладання оригінальних біблійних мов (давньоєврейської і грецької) був важливим чинником розвитку біблійної науки в КДА. Тут ще з «могилянської доби» [39] склалася одна з найдавніших традицій вітчизняної православної гебраїстики (Іван Максимович, Михайло Гуляев, Яким Олесницький, прот. Олександр Глаголев). У КДА планомірно поєднувалося опанування давньоєврейської мови з вивченням біблійної археології. Цим викладачі створювали історико-лінгвістичний фундамент для вивчення біблійних старожитностей, а біблійна мова засвоювалася невідривно від свого культурного контексту [7; 40; 41].

Питання про систематичне вивчення в православних духовних навчальних закладах давньоєврейської та грецької мов як «біблійних» було актуальним протягом усього XIX ст. Ще однією проблемою стало сприйняття православними європейських здобутків у галузі дослідження біблійного тексту й методології перекладацької праці. Зокрема, це означало використання єврейського «масоретського» тексту поряд із Септуагінтою для православних перекладів Біблії та православної екзегези [15, с. 56–64].

Важливим і специфічним для КДА стало осмислення проблем популярного представлення Біблії – зокрема, в школі та православної місіонерській діяльності (Ф. Покровський, прот. Олександр Глаголев, В. Рибінський) [8; 11; 51; 53]. Узагальнюючи зарубіжний досвід популяризації Біблії, київські професори заперечували раціоналістично-критичні інтерпретації. Але водночас вони схвально сприймали застосування допоміжних «технічних» засобів вивчення Біблії. «Шкільна» популяризація Біблії мала стати засобом подолання релігійного індуферентизму та зняттям православної апологетики [20, с. 44–50].

Критичне ж осмислення на початку XX ст. досвіду використання Біблії в православної місії та міжконфесійній полеміці (В. Рибінський) вело до висновку, що якісна популяризація Біблії невіддільна від її наукового дослідження. Разом з тим існувала складність узгодження академічного освоєння Біблії з її місіонерською й полемічною презентацією. Адже дотримання наукових процедур аналізу й раціоналізованих правил біблійної екзегези мало поєднуватися зі спрощенням та уніфікацією біблійних тлумачень заради утвердження церковних догматів і практик серед малоосвіченого народу [24, с. 23–31].

Аналіз публікацій київських професорів КДА – дослідників Біблії – показав, що їхня наукова діяльність тривала тут під впливом різних

культурних та ідеологічних чинників. Позитивним було поступове зміцнення богословської освіти, розвиток науково-видавничої справи та богословської періодики. Негативний вплив справляла ідеологічна цензура.

У КДА спочатку актуальними були: переклади Біблії та патристичних коментарів до неї; палеографічні, текстологічні й філологічні розвідки; дослідження в царині різних біблійологічних дисциплін і напрямів. Тож акцент на філологічному опрацюванні Біблії, використання масоретського тексту та авторських перекладів з нього стали виразною «локальною» особливістю навчальних викладів і дослідницьких праць.

Поступово розвивалися такі напрями досліджень, як біблійна ісагогіка; біблійна екзегеза та богослов'я; біблійна історія, біблійна археологія і культура; компаративне вивчення біблійної традиції в контексті стародавніх культур; вивчення біблійних апокрифів; історична й літературна критика Біблії. Почалося осмислення біблієзнавчих досліджень як сфери взаємодії наукового та релігійного знання, яке відбувалося на тлі критично-апологетичного освоєння даних західної біблійної науки.

Розвивалася фахова наукова комунікація. Цікавою її формою стала потужна традиція бібліографічної критики: огляди, рецензії, присвячені творам іноземних та російських біблеїстів. Другим прикладом є участь видатних професорів-біблеїстів КДА у всеросійських науково-богословських проектах, насамперед в укладанні «Толковой Библии» Лопухіна та «Православной богословской энциклопедии». Помітним був внесок не лише штатних викладачів Біблії, але й багатьох викладачів та вихованців КДА, які поєднували свої біблійні студії з працею в інших галузях богослов'я чи церковної історії [14, с. 51–60].

Одним з ключових аспектів православних біблійних студій у КДА стали дослідження церковнослов'янського тексту Біблії як джерела вітчизняної літургійної традиції та індикатора автентичності російських біблійних перекладів. Ці дослідження пов'язувалися з розвитком технік зіставлення й аналізу рукописних традицій та стародруків; методів текстологічного, лінгвістичного, літературного аналізу. Розроблення цієї тематики стимулювали конкурси наукових праць та відповідні премії (наприклад, Макаріївська та Йосифівська). Серед «локальних» здобутків цього наукового напрямку відзначимо: дослідження історії Острозької Біблії (С. Сольський) та рукописних слов'янських Євангелій з київських книгохранивищ

(Г. Крижанівський) [32; 58]. Ці праці були значущими через особливе місце київської культури в збереженні й трансляції богословського та літургійного досвіду православної Церкви в слов'янському світі [23, с. 121–130].

Фахівці з КДА протягом XIX ст. брали участь у створенні російського перекладу Біблії. Йдеться насамперед про працю під егідою Російського біблійного товариства та під час підготовки т. зв. Синодального перекладу (І. Максимович, М. Гуляєв, єп. Порфирій (Успенський), Я. Олесницький) (див., напр.: [26; 34; 52]). Київські академісти зробили внесок і до вироблення герменевтичної програми інтерпретації Синодального перекладу. Таким чином, започатковувалася традиція російських «тлумачних Біблій». Ключовими тут стали правила укладання пояснювальних приміток до російського тексту повчальних книг Старого Завіту 1877 р. (Я. Олесницький) [44]. Популярне роз'яснення Синодального перекладу досягалося через використання лінгвістичного аналізу, через звернення до історичного й культурного контексту біблійної оповіді. Ця праця сприяла примноженню в КДА цінного герменевтичного досвіду застосування наукових даних, що відповідав вимогам православної екзегези. Такий досвід був корисним для православної біблійної освіти, просвітництва, місіонерства. Припускаємо, що під впливом «правил» Олесницького наприкінці XIX – на початку XX ст. відбувалися і дискусії про викладання Св. Письма та його використання в місіонерських практиках, і спроби створення «шкільної Біблії», і укладення «Толковой Библии» Лопухіна [17, с. 56–63].

Специфічним був контакт київських православних дослідників XIX – початку XX ст. із західною біблійною наукою – особливо з її раціоналістичним і ліберальним напрямами. Цей контакт визначався і потребами в рецепції наукових досягнень Заходу, і потребою апології православного вчення перед західною «негативною» біблійною критикою.

У 1860–1870 рр. для КДА були актуальними стратегія аналізу і спростування «негативної» біблійної критики (37, с. 142–148); історико-богословська оцінка новочасних раціоналістичних трансформацій у європейських біблійних дослідженнях (С. Сольський) [54, с. 497–502; 56, с. 598–599; 57, с. 249, 271–275; 59, с. 363]. Істотним було апологетично зорієнтоване зіставлення теологічного та наукового підходів. З 1880-х років біблієзнавча полеміка із західними дослідниками велася в КДА найбільше з питань: про застосування історичного

еволюціонізму й історичної критики для аналізу генези, авторства та достовірності біблійних книг; про можливість раціональної перевірки біблійних повідомлень даними конкретних наук. Київські дослідники постійно знаходили в західних творах приклади боротьби «спіритуалістичних» і «натуралістично-критичних» поглядів на біблійну історію, приклади «традиційно-апологетичного опору», спрямованого проти раціоналістичних теорій. Європейських біблієзнавців апологетичного спрямування вважали об'єктивними співниками православних. Дискусія з інославною концепцією, особливо радикальними, стала невід'ємним складником розвитку біблійної науки в КДА. Вона сприяла освоєнню наукових герменевтичних і дослідницьких прийомів, залученню до комплексного вивчення Біблії історії, археології, палеографії, лінгвістики, літературознавства тощо [67, с. 191–200].

Спеціально був проаналізований персональний внесок кількох видатних професорів КДА XIX – початку XX ст. до біблійних студій у КДА. У їхніх дослідженнях утверджувалася ідентичність православних біблійних студій, відбувалося прогресивне зіставлення богословської та наукової парадигм мислення, творилися нові методологічні синтези, по-новому усвідомлювалася евристична цінність традиційної православної спадщини.

Так, саме в КДА вперше було сформульовано завдання створити православний ісагогічний вступ і запропоновано шляхи його розв'язання на гідному науковому рівні (С. Сольський) [59, с. 358–376]. Основним принципом був підхід не лише історичний, а й догматичний, здатний захистити від раціоналістичної критики святість Біблії. Церковний Переказ мав бути історичним джерелом для доказу автентичності біблійного тексту, а історична критика Біблії мала знаходити апологетичні аргументи для обґрунтування свідчень церковної традиції [18, с. 95–109]. Такі настанови перегукувалися з інтенціями інших київських дослідників Біблії. Наприклад, вони реалізувалися в лекціях з Нового Завіту знаного дослідника – учня й наступника Сольського Дмитра Богдасhevського (див.: [3]).

Своєрідно були представлені в КДА такі предмети, як біблійна археологія, вивчення стародавньої біблійної культури, її порівняльний аналіз з іншими культурами. Праці багатьох київських дослідників продемонстрували освоєння первинного археологічного матеріалу, самостійні спроби історичних реконструкцій, ініційовані археологічними знахідками на Близькому Сході протягом XIX – початку XX ст.

Типово «київською» рисою була еволюція від емпіричних описів до теоретичних узагальнень, увиразнення методологічних принципів і вимог щодо біблійної археології як науки. Ця еволюція уособлена в біблійно-археологічних розвідках Я. Олесницького [43; 48–50]. Поєднуючи рецепцію здобутків тодішньої світової біблійної археології з власним дослідницьким досвідом, він став одним із перших у Російській імперії фахівців з цієї науки. Спеціальне місце посіли твори дослідника [45; 46], в яких виявилася його особиста методологія, герменевтика розв'язання конкретних пізнавальних завдань, зокрема дослідження й оцінки автентичності археологічних знахідок, що претендують на роль артефактів біблійної історії [19, с. 73–80]. Ініційований закордонними та власними здобутками, розвиток у КДА біблійної археології відбувався в об'єктивній взаємодії її апологетичного та наукового аспектів.

Протягом XIX ст. у КДА актуальними стали питання текстуальної, філологічної та літературної критики Біблії. Етапними у становленні київської православної біблійної текстології виявилися персональні спроби критичного розгляду історії загальноприйнятого давньоєврейського біблійного тексту (Я. Олесницький) [47]. Вони ґрунтувалися на історичному підході, на аналізі інтелектуального й релігійного контексту, на демонстрації конструктивних з філологічного та історичного погляду аспектів порівняння різних текстувальних традицій. Промовистим став також аналіз Я. Олесницьким давньоєврейської старозавітної поезії [42]. Питання про біблійну літературну форму набуло тут першорядного герменевтичного значення, а герменевтика біблійної поезії отримала догматичний сенс. Олесницький запропонував конструктивне сприйняття ресурсів лінгвістики та літературознавства для дослідження Біблії. Дослідник критично осмислив попередній досвід постановки та розв'язання проблеми визначення специфіки біблійної поезії, розбудував власну концепцію старозавітної поезії, утвердив і наукову, і богословську значущість давньоєврейського тексту Біблії. Яким Олесницький уособив унікальний досвід застосування текстуальної, філологічної та літературної критики Біблії до аналізу конкретних старозавітних книг і старозавітної поезії в цілому. Цей досвід став зразковим для вітчизняного богослов'я та біблійних студій.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в КДА постала потужна своєрідна «київська версія» православної біблійної апологетики. Відомі професори – дослідники Біблії, висловлюючись

з різних питань походження й історичності Біблії, обстоювали супранатуралістичне, телеологічне, провіденціалістське бачення історичного процесу, історичність біблійної оповіді, єдність Старого й Нового Завітів (Ф. Покровський, В. Рибінський, прот. Олександр Глаголев, Д. Богдашевський) [2; 3; 6; 8; 11; 51; 53]. Своєрідність «київської версії» біблійної апологетики визначалася насамперед загальновідомими в тодішній Російській імперії питаннями й викликами (протистояння «бауро-вельгаузенівській» школі «негативної критики»; критика «панвавилонізму»; критика «еретичних» виступів Л. Толстого). Однак існувала й київська специфіка: біблійне осмислення «єврейського питання» чи «деполітизація» догматичних питань [9; 11, с. 362–364]. Виразною особливістю київської біблійної апологетики також була інтенція до розв'язання не лише богословських, а й навчально-дидактичних та ідейно-просвітницьких завдань. Апологетичний мотив мав визначати і наукові студії, і шкільне викладання Біблії, і морально-виховне її застосування.

Водночас від початку XX ст. православна біблійна апологетика була тісно пов'язана з науковим мисленням і дослідженням. Так, визнання історичного розвитку релігійності людства уможливило компаративний підхід; виправдувалося використання актуального наукового матеріалу для вирішення конкретних дослідницьких завдань заради уникнення спекуляцій. Пошуки в КДА ефективної взаємодії науки й богослов'я на біблійному ґрунті засвідчили становлення перспективної герменевтичної стратегії, актуальної для розвитку православної біблійної науки в наш час.

Отже, на підставі вивчення творів київських академістів-біблієзнавців, а також уперше введених до наукового обігу інституційних і навчально-методичних документів КДА реконструйовано систему біблієзнавчої освіти в КДА. З'ясовано, що головною ознакою її інституційного оформлення став предметно-дисциплінарний розподіл за кафедрами Св. Письма Старого й Нового Завіту, біблійної історії, біблійної археології та давньоєврейської мови, який корелював зі змістом таких дослідницьких напрямів, як біблійна ісагогіка, біблійна археологія та культура, біблійна текстологія, дослідження біблійних мов та перекладів, історична та літературна критика Біблії, біблійна екзегеза й богослов'я.

Систематичний аналіз дидактичного теоретизування визначних київських академістів-біблієзнавців дав змогу виявити, що їхні пошуки та зусилля спрямовувалися на посилення ролі

студіювання Біблії в богословській освіті, підвищення якості вивчення біблійних мов та створення досконалих біблієзнавчих підручників. При цьому їхні дидактичні підходи ґрунтувалися на захисті автентичності, достовірності, цілісності біблійного тексту відповідно до завдань церковної богословської освіти, катехизації, місії та виховання.

Окреслена в ході дослідження предметно-тематична структура біблієзнавчих студій у КДА XIX – початку XX ст. включала: перекладання Біблії, розвідки з біблійної ісагогіки, екзегези та богослов'я, вивчення біблійної історії та археології, дослідження біблійної апокрифіки, текстологічну, філологічну, літературну та історичну критику Біблії. Науково значущі результати студій київських академістів були увиразнені в текстологічному та філологічному опрацюванні Біблії (критичне зіставлення церковнослов'янського та масоретського текстів, наукове та навчальне застосування авторських біблійних перекладів), у біблійній археології (еволюція від описів первинного емпіричного матеріалу до історико-культурних реконструкцій та теоретичних узагальнень), у біблійній ісагогіці (обґрунтування православних ісагогічних викладів на основі взаємодії історичного та догматичного підходів), у літературній критиці Біблії (конструктивне використання здобутків тогочасного мово- й літературознавства для аналізу давньоєврейської старозавітної поетики), в біблійній герменевтиці та екзегезі (тлумачення російського Синодального перекладу шляхом мовного та історико-культурного аналізу).

Евристична та методологічна цінність парадигми біблієзнавчих досліджень, що склалась у КДА впродовж XIX – початку XX ст., полягала в критичному освоєнні закордонних джерел, у залученні актуальних наукових даних, дослідницьких підходів і технік, у прагненні балансу між відданістю догматичній традиції та дотриманням вимог наукової раціональності; при цьому виявлено, що основний вектор розвитку православного біблієзнавства в КДА визначався й коригувався церковно-апологетичними запитами щодо дослідницького пошуку та конфесійною специфікою навчального закладу.

Зумовлена ідейно-конфесійними завданнями КДА як навчально-богословського закладу специфіка сприйняття київськими академістами здобутків світового біблієзнавства полягала в дослідницько-дидактичній рецепції доробку іноземних дослідників-«ортодоксів» і запереченні раціоналістичної біблійної критики шляхом захисту традиційної атрибуції та автентичності біблійних

текстів, зіставлення їх буквального й символічного тлумачення, визначення пізнавальних можливостей та меж їх історичної інтерпретації. Критика раціоналізму здійснювалася київськими академістами на основі принципів сакральності Біблії, історично-догматичної єдності Писання й Передання, супранатуралізму та провіденціалізму. Водночас визнання ними еволюції релігійності людства уможливило історичний та компаративний підходи, сприяючи зародженню в КДА елементів «проторелігієзнавства» на ґрунті біблійних досліджень.

Популяризація знань про Біблію в КДА наприкінці XIX – початку XX ст. відбувалася шляхом укладання правил популярних біблійних тлумачень, створення проектів «шкільних Біблій», публічної пропаганди суспільного значення та моральної цінності Св. Письма, розробки методик застосування Біблії в катехитичній

та місіонерській праці. При цьому виявився суперечливий характер узгодження біблієзнавцями КДА академічного освоєння Біблії з її конфесійно адаптованою до масової релігійної свідомості презентацією в практиках катехизації, міжконфесійної полеміки та місіонерства.

Це свідчить про наявність сформованої протягом XIX – початку XX ст. традиції київського духовно-академічного біблієзнавства, увиразненої в діяльності цілісної дослідницько-викладацької спільноти, згуртованої єдиним комунікативним простором, спадковістю категоріального апарату й герменевтичних принципів біблієзнавчого знання, його «шкільним» характером, дисциплінарно забезпеченим навчанням за «кафедрами», ретрансляційним зв'язком «учительства-учнівства», критичною рецепцією здобутків інших біблієзнавчих традицій.

Список літератури

1. Алексий (Макринов), іером. Вклад Санкт-Петербургской – Ленинградской духовной академии в развитие библиистики / иером. Алексий (Макринов) // Богословские труды. Юбилейный сборник, посв. 175-летию Ленинградской духовной академии. – М. : Изд-во Московской патриархии, 1986. – С. 199–210.
2. Богдашевский Д. И. О Евангельских чудесах. (Заметка против рационалистов и в частности против графа Л. Толстого) / Д. И. Богдашевский // ТКДА. – 1900. – № 8. – С. 473–493.
3. Богдашевский Д. И. О Евангелиях и евангельской истории (против современного рационализма). Публичное чтение / Д. И. Богдашевский // ТКДА. – 1902. – № 2. – С. 269–302.
4. Богдашевский Д. И. Речь у гроба почившаго профессора Киевской Духовной Академии А. А. Олесничаго / Д. И. Богдашевский // ТКДА. – 1907. – № 10. – С. 330–334.
5. [Богдашевский Д. И.] Конспекты лекций по Новому завету прочитанных профессором КДА Богдашевским Дмитрием Ивановичем 1907/08 уч. г. Стеклограф [Рукопис] // Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. 191. – № 63. – 186 арк.
6. Богдашевский Д. И. Исторический характер книги Деяний Апостольских / Д. И. Богдашевский // ТКДА. – 1909. – № 11. – С. 381–425.
7. Глаголев Александр Александрович. Библейская археология. Распространенная программа и часть конспектов – студентов II курса. 1900/01, 1902/03 уч. гг. [Рукопис] // ІР НБУВ. – Ф. 160. – № 15661.
8. Глаголев А. А., свящ. Непреходящее значение Ветхого Завета. Библиологическая заметка на: Die bleibende Bedeutung des Alten Testaments, von Emil Kautzsch, Tübingen und Leipzig, 1902. § 38 / свящ. А. А. Глаголев // ТКДА. – 1902. – № 11. – С. 491–504.
9. Глаголев А. А., свящ. Сионистское движение в современном еврействе и отношение этого движения к всемирно-исторической задаче библейского Израиля / свящ. А. А. Глаголев // ТКДА. – 1905. – № 4. – С. 513–565.
10. Глаголев А. А., свящ. Слово на заупокойной литургии при погребении заслуженного профессора Киевской Духовной Академии Акима Алексеевича Олесничаго (3 сентября 1907 г.) / свящ. А. А. Глаголев // ТКДА. – 1907. – № 10. – С. 323–329.
11. Глаголев А. А., свящ. Ветхий Завет и его непреходящее значение в христианской Церкви / свящ. А. А. Глаголев // ТКДА. – 1909. – № 11. – С. 353–380; № 12. – С. 517–550.
12. Глаголев А. А., прот. К двадцатипятилетию академической службы проф. В. П. Рыбинского / прот. А. А. Глаголев // ТКДА. – 1917. – Т. 2, № 3–8. – С. 254–260.
13. Глубоковский Н. Н. Русская богословская наука в ее историческом развитии и новейшем состоянии / Н. Н. Глубоковский. – Варшава, 1928; М. : Изд-во Свято-Владимирского братства, 2002. – 192 с.
14. Головащенко С. І. Біблеїстична проблематика в Академії у 1861–1914 рр. / С. І. Головащенко // Наукові записки НаУКМА. – К., 2004. – Т. 35 : Київська Академія. – С. 51–60.
15. Головащенко С. І. Викладання й вивчення біблійних мов у Київській духовній академії: культурно-конфесійні та ідеологічні обставини / С. І. Головащенко // Магістеріум. – К., 2004. – Вип. 13. – С. 56–64.
16. Головащенко С. І. Книжні джерела для вивчення Біблії в Київській академії: кілька міркувань щодо контекстуальної реконструкції / Сергій Головащенко // Київська Академія. – К., 2006. – Вип. 2–3. – С. 229–236.
17. Головащенко С. І. «Правила для руководства при составлении объяснительных примечаний к русскому тексту Библии» Я. О. Олесницького: передісторія російської тлумачної Біблії / С. І. Головащенко // Наукові записки НаУКМА. – К., 2006. – Т. 50 : Філософія та релігієзнавство. – С. 56–63.
18. Головащенко С. І. Про деякі аспекти бібліологічної спадщини С. М. Сольського: біблійна ісагогіка / С. І. Головащенко // Київська Академія. – К., 2007. – Вип. 4. – С. 95–109.
19. Головащенко С. І. До питання про становлення в Київській духовній академії біблійної археології як науки: досвід Я. О. Олесницького / Сергій Головащенко // Київська Академія. – К., 2008. – Вип. 5. – С. 73–80.
20. Головащенко С. І. Біблія як предмет популярного вивчення: київська візія кінця XIX – початку XX ст. / С. І. Головащенко // Київська Академія. – К., 2010. – Вип. 8. – С. 44–50.
21. Головащенко С. І. Студентські твори з бібліології в Київській духовній академії кінця XIX – початку XX ст.: вимоги та критерії оцінювання / С. І. Головащенко // Наукові записки НаУКМА. – К., 2011. – Т. 115 : Філософія та релігієзнавство. – С. 76–83.

22. Головащенко С. І. Дослідження та викладання Біблії в Київській духовній академії XIX – початку XX ст.: монографія / С. І. Головащенко. – К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2012. – 356 с.
23. Головащенко С. І. Славянская Библия в Киевской духовной академии: присутствие текстов и проблема исследования / С. И. Головащенко // Труды Київської Духовної Академії. – К., 2012. – № 16. – С. 121–130.
24. Головащенко С. І. Між академічним вивченням і місіонерською популяризацією Біблії: «особлива думка» професора Володимира Рибінського / С. І. Головащенко // Наукові записки НаУКМА. – К., 2013. – Т. 141: Філософія та релігієзнавство. – С. 23–31.
25. Головащенко С. І. Про роль «могилянської доби» в становленні й розвитку київського духовно-академічного біблеїзнавства / С. І. Головащенко // Труды Київської Духовної Академії. – К., 2013. – № 19. – С. 100–107.
26. [Гуляев Мих.] Исторические книги Священного Писания Ветхого Завета. Четыре книги Царств, две книги Паралипоменон, книга Ездри, книга Неемии и Эсфирь. Перевод с еврейского языка, с подстрочными примечаниями: филологических, археологических и историческими и друг. профессора Киевской Духовной Академии Михаила Гуляева. – К.: Тип. И. и А. Давиденко, 1866. – 684 [П] с.
27. Елеонский Ф. Г. Отечественные труды по изучению Библии в XIX веке / Ф. Г. Елеонский // Христианское чтение. – 1901. – Т. 1. – С. 5–28, 633–660; 1902. – Т. 1. – С. 39–64, 504–524; Т. 2. – С. 107–125.
28. Жуковский А. Вклад КДА та її «Трудів» на культурному та богословському відтинках / Аркадій Жуковский // Хроніка 2000. – К., 2000. – Т. 1, вип. 37–38. – С. 482–499.
29. Ианнуарий (Ивлиев), архим. Библистика в Русской Православной Церкви в XX в. / архим. Ианнуарий (Ивлиев) // Православное богословие на пороге третьего тысячелетия: Богословская конференция РПЦ (Москва, 7–9 февраля 2000 г.): материалы. – М.: Изд-во Моск. Патриархии, 2000. – С. 30–38.
30. Карсим І. А. Професор Степан Сольський: до історії біблійної школи Київської Духовної Академії 2-ї пол. XIX ст. / І. А. Карсим // Труды Київської Духовної Академії. – К., 2009. – № 11. – С. 36–47.
31. Корольков И. Н. Пресвященный Филарет, еп. Рижский, как ректор КДА / Ив. Корольков // ТКДА. – 1882. – № 12. – С. 1–96.
32. Крыжановский Г. Я. Рукописные Евангелия киевских книгохранилищ. Исследование языка и сравнительная характеристика / Г. Я. Крыжановский. – К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1889. – 480 с.
33. Макар М., прот. Гебраїстика в Київській духовній академії та праці прот. Олександра Глаголева / прот. М. Макар // Магістеріум. – К., 2002. – Вип. 9. – С. 52–55.
34. [Максимович И. П.] Опыт переложения на русский язык священных книг Ветхого Завета проф. И. П. Максимовича (с еврейского текста). Книга Экклезиаста // Христианское чтение. – СПб., 1861. – Т. 2, № 4.
35. Малышевский И. И. Историческая записка о состоянии академии в минувшее пятидесятилетие / И. И. Малышевский // ТКДА. – 1869. – № 11. – С. 64–138.
36. Мень А., прот. К истории русской православной библистики / прот. А. Мень // Богословские труды. – Сб. 28. – М., 1987. – С. 272–290.
37. Михаил (Лузин), еп. Библийская наука: в 11 кн. / епископ Михаил. – Книга первая: Очерк истории толкования Библии. – Тула: Тип. И. Д. Фортунатова, 1898. – 149 с.
38. Никольский М. В. Наша библийская наука / М. В. Никольский // Православное обозрение. – 1875. – Т. 2, № 2. – С. 184–196.
39. Нічик В. М. Симон Тодорський і гебраїстика в Києво-Могилянській академії / В. М. Нічик. – К.: Вид. дім «КМ академія», 2002. – 51 с.
40. Олесницкий А. А. [Олесницкий Аким Алексеевич]. Конспекты по библейской археологии [Рукопис] // ИР НБУВ. – Ф. 160. – № 1790.
41. Олесницкий А. А. Лекции проф. А. А. Олесницкого по еврейскому языку, читанные студентам словесного отделения I курса киевской академии 1888–9 академическом году, записанные студентом П. Кудрявцевым в четверть, на 57 стр. [Рукопис] // ИР НБУВ. – ДА. – Ф. 811. – № 1794. – 57 арк.
42. Олесницкий А. А. Ритм и метр ветхозаветной поэзии / А. А. Олесницкий // ТКДА. – 1872. – № 10. – С. 242–294; № 11. – С. 403–472; № 12. – С. 501–592.
43. Олесницкий А. А. Святая Земля. Отчет по командировке в Палестину и прилегающие к ней страны. 1873–74 / А. А. Олесницкий. – Т. 1–2. – К., 1875–1878.
44. [Олесницкий А. А.]. Правила для руководства при предполагаемом составлении в Киевской духовной Академии объяснительных примечаний к русскому тексту Библии (учительных книг), составленные, по поручению Совета Академии, экстраординарным профессором Ак. Олесницким // ТКДА. – 1877. – № 8. – Приложение. – С. 231–237.
45. Олесницкий А. А. Вопрос о новейших открытиях моавитских древностей (с рисунками) / А. А. Олесницкий // ТКДА. – 1877. – № 10. – С. 2–78.
46. Олесницкий А. А. О том, как доктор Сепп открыл древний храм Ваала между Иерусалимом и Вифлеемом / А. А. Олесницкий // ТКДА. – 1878. – № 3. – С. 637–657.
47. Олесницкий А. А. Тенденциозные корректуры иудейских книжников (соферимов) в чтении Ветхого Завета / А. А. Олесницкий // ТКДА. – 1879. – № 5. – С. 3–54.
48. Олесницкий А. А. По вопросу о раскопках 1883 г. на русском месте в Иерусалиме / А. А. Олесницкий // Записки Императ. Рус. археологич. общества. – Т. 2. – СПб., 1887. – С. 187–245.
49. Олесницкий А. А. Ветхозаветный храм в Иерусалиме / А. А. Олесницкий. – СПб., 1889. – 939 с.
50. Олесницкий А. А. Мегалитические памятники Святой Земли / А. А. Олесницкий. – СПб., 1895. – 413 с.
51. Покровский Ф. Я. [Рец.]: Учебник библейской истории Ветхого Завета, доктора Августа Келера / Ф. Я. Покровский // ТКДА. – 1894. – № 8. – С. 630–663; № 9. – С. 146–170.
52. [Порфирий (Успенский), еп.] Книга Эсфири, переведена с греческой рукописи 6529–1021 года, хранящейся в библиотеке Афоно-Ватопедского монастыря, Порфирием, епископом Чигиринским // ТКДА. – 1874. – № 5. – С. 144–161.
53. Рыбинский В. П. О Библии (Публичное чтение) / В. П. Рыбинский // ТКДА. – 1902. – № 3. – С. 359–382.
54. Сольский С. М. Краткий очерк истории священной библиологии и экзегетики / С. М. Сольский // ТКДА. – 1866. – № 10. – С. 157–190; № 11. – С. 305–342; № 12. – С. 466–506.
55. Сольский С. М. Обзор трудов по изучению Библии в России с XV века до настоящего времени / С. М. Сольский // Православное обозрение. – 1869. – Т. 1, № 2. – С. 190–221; № 4. – С. 538–577; № 6. – С. 797–822.
56. Сольский С. М. Из чтений по Ветхому Завету. Глава 1. История науки по Ветхому Завету и история происхождения Ветхозаветных книг / С. М. Сольский // ТКДА. – 1870. – № 9. – С. 589–640.
57. Сольский С. М. Из лекций по Новому Завету / С. М. Сольский // ТКДА. – 1877. – № 8. – С. 234–284; 1878. – № 4. – С. 98–127.
58. Сольский С. М. Острожская Библия в связи с целями и видами ее издателя / С. М. Сольский // ТКДА. – 1884. – № 7. – С. 293–320.
59. Сольский С. М. Каков может быть состав научных введений в книги Священного Писания в настоящее время? / С. М. Сольский // ТКДА. – 1887. – № 3. – С. 358–376.
60. Строганов В. С., прот. Вклад Московской Духовной Академии в герменевтику Нового Завета / прот. В. С. Строганов // Журнал Московской Патриархии. – 1985. – № 8. – С. 75–79.

61. Титов Ф. И., свящ. Стефан Михайлович Сольский (Некролог) / свящ. Ф. И. Титов // ТКДА. – 1900. – № 12. – С. 629–640.
62. Титов Ф. И., прот. Императорская Киевская Духовная Академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615–1915 гг.) : Историческая записка / проф. прот. Федор Титов. – К. : Гопак, 2003. – 688 с.
63. Ткачук М. Л. «Академию бесконечно люблю...»: архиепископ Василий (Богдашевский) как студент, профессор и ректор Киевской духовной академии / М. Л. Ткачук // Труды Київської Духовної Академії. – К., 2012. – № 16. – С. 27–56.
64. Флоровский Г. В. Пути русского богословия / прот. Г. В. Флоровский. – М. : Институт русской цивилизации, 2009. – 848 с.
65. Циганкова Е. Г. Рибінський Володимир Петрович / Е. Г. Циганкова // Сходознавство і візантологія в Україні в іменах : біобібліографічний словник / упор. Е. Г. Циганкова, Ю. М. Кочубей, О. Д. Василюк. – К. : Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2011. – С. 191.
66. Чистович И. А. История перевода Библии на русский язык / И. А. Чистович. – 2-е изд. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1899. – 347 с.
67. Gołowaszczenko S. Recepcja europejskiej krytyki biblijnej w Akademii Kijowskiej: wymiar hermeneutyczny a ideologiczny / Sergij Gołowaszczenko // ΣΟΦΙΑ. Pismo Filozofow Krajow Slowianskich. Nr. 7/2007. – Rzeszow, 2007. – S. 191–200.

S. Golovashchenko

BIBLICAL STUDIES IN KYIV THEOLOGICAL AKADEMY (XIX – EARLY XX CENTURE): INSTITUTIONAL STRUCTURES AND PERSONAL RESEARCH PRACTICES

This article presents a multiyear study undertaken by the author in a number of his research articles and monographs. For the first time in the Ukrainian academic studies, the historical and theoretical reconstruction of biblical studies at the Kyiv Theological Academy in the 19th and early 20th centuries has been accomplished. This phenomenon is demonstrated and reviewed as a holistic system of research, instructional, theological, apologetic, religious and educational activity. Personal representation of research and teaching practices has especially emphasized.

Keywords: Bible, Bible studies, Bible education, theology, religious studies, Kyiv Theological Academy.

Матеріал надійшов 19.03.2015